

ЕНЧО МУТАФОВ
БЕЛЕЖКИ
КЪМ РОМАНА „БРАТЯ
КАРАМАЗОВИ“

chitanka.info

Романът „Братя Карамазови“ за първи път е отпечатан в списанието на М. Катков „Русский вестник“ през 1879 година, книжки 1—2, 4, 5, 6, 8, 11, 1880 година книжки 1, 4, 7, 11. В отделно издание излиза през 1881 година в Санкт-Петербург под заглавие — Ф. М. Достоевский. Братя Карамазовы. Роман в четырех частях с эпилогом. Тт. I (чч. 1, 2) — II (чч. 3, 4, Эпилог). Романът не хрумва на Достоевски отведнъж. На грандиозния му замисъл за няколкото точно произведение „Житието на великия грешник“ се спира по-подробно студията в т. V от наст. изд. върху романа „Престъпление и наказание“. Част от идейните нишки и героите на това неосъществено творение продължават в „Братя Карамазови“.

Романът, който писателят замисля, е рядко концентриран в съзнанието му още в началото. Бележките по плана не са запазени, но се счита, че не са много. Достоевски има фабула, която почти не променя — за отцеубийството и за „случайното семейство“. Тук е голямата разлика с романите „Идиот“, „Бесове“ и „Юноша“, които авторът започва с дълго обмисляне и промени в сюжетните линии. В „Дневник на писателя“ от 1877 година Достоевски има изключително важна бележка за „Двойник“ и за темата за двойничеството: как в дъното на човешката душа възниква втори, двойствен негов образ — но образ, който му е противен, уродлив, който го отразява като в криво огледало и разкрива потиснатите му желания и пориви. „Тази повест, твърди авторът, положително не ми се удаде, но нейната идея беше достатъчно светла и нищо по-сериозно от нея никога не съм прокарвал в литературата.“ До началото на „Братя Карамазови“ има само една година. Малко преди това, пак в „Дневника“ той пише за своя идеал — роман за днешните деца и за отношението „бащи — деца“. Тази и маса други обществени, философски, психологически проблеми са обсъждани все в „Дневник на писателя“ с типичната за Достоевски енергия на мисълта, с пристрастие и с невероятни дълбочини и заблуждения. „Дневникът“ показва в дълбочина и в широчина актуалната проблематика, която вълнува непрестанно писателя и която после ще залегне в основите на шедьовъра му. В края на „Дневника“ през 1877 г. той съобщава за новия си замисъл, на който ще се отдаде.

Започва работа над романа през 1878 г. Началото се свързва с пътуването на Достоевски заедно с младия тогава философ и близък негов приятел Вл. Соловьев до Оптинския манастир през лятото на

същата година (7 дни). Това пътуване има важно значение за романа; първите глави за манастира, отците, старците, за Альоша и Зосима са написани под преки впечатления. Достоевски е възлагал основни надежди за идейната тежест на романа върху образа на Альоша. Чудакът, пише той в предисловието към романа, не е нещо частно и обособено в обществото, понякога той е неговата сърцевина. В предварителните бележки Митя е наречен все още Илински, а Иван — Ученият или Убиецът. (Не е изключено на този етап Иван да е бил замислен като убиец на баща си.)

Първите две глави са преписани от Ана Григориевна през октомври и публикувани в първа книжка на „Русский вестник“, 1879 г. Трета глава писателят работи през ноември и е публикувана във февруарската книжка. Втората част на романа авторът започва през февруари 1879 г. Нейната първа глава (четвърта по ред в романа) печата в априлската книжка на „Русский вестник“. Тогава започва възловата пета глава „Pro и contra“, която в писмо до редактора Любимов нарича „кулминационната точка в романа“. Тук са разделите „Бунтът“ и „Великият инквизитор“, които наистина са идейни кулминации на творбата. Но със същата престижност писателят „дарява“ и други глави и раздели. В писмото до Любимов има много съществена бележка за конструкцията на романа, която не се подминава от критиката: „Във всеки случай всичко, което ще следва оттук нататък, ще има — във всяка книжка — завършен характер. Тоест, колкото и малък или голям да е откъсът, той ще заключава в себе си нещо цялостно и завършено.“ И наистина е така. Всяка от дванадесетте глави на романа е завършена част от романното цяло, затова и обозначенията тук са по-необичайни — те съдържат темата („Сладострастници“, „Pro и contra“, „Руският монах“, „Альоша“, „Митя“, „Момчетата“, „Братът Иван Фьодорович“, „Съдебната грешка“ и пр.). Шеста глава, която разказва за стареца Зосима и Альоша, също е наречена кулминационна — тя е контрапунктът на Иван и Великият инквизитор. Седма глава писателят виждал под заглавие; „Грушенка“, с нея искал да завърши втората част на романа и дотук да се „изпълни съвършено духът и смисълът на романа“ (писмо до Любимов). Но тя се разпада после на две глави — седма „Альоша“ и осма „Митя“. Последният раздел на седма глава „Кана Галилейска“ според Достоевски отново е „най-същественният в цялата глава, а може

би и в романа“. За първи път авторът назовава убиеца на Карамазов (Смердяков) в едно писмо от 1879 г. В края на същата година той съобщава на Любимов радостта си от огромния интерес към публикацията на творбата. По същото време пише и непубликуваното писмо до издателя, в което отговаря на някои обвинения (едно от тях е на Салтиков-Шчедрин) в мистицизъм и изкривено, „епилептично възприемане на действителността“. Девета глава е изпратена в списанието през януари 1880 година.

Четвъртата, последна част на романа, с нейните три глави и епilogът са написани и публикувани през 1880 година. Любопитна е бележката на писателя от лятото, когато пише главата „Братът Иван Фьодорович“. „Всички са в трескаво състояние и всичко е сякаш в своя синтез.“ Също и аргументът му за фантастичното, който той споделя в писмо във връзка с раздела „Дяволът“: „Фантастичното в изкуството има своите правила и предел. Фантастичното трябва така да се съприкосновява с реалното, че почти да му повярвате...“

Веднага след завършване на журналната публикация през ноември писателят подготвя романа за отделно издание, което се осъществява още през декември. Интересът е огромен. С радост Ана Григориевна съобщава, че в първите дни е изкупен половината тираж.

За прототиповете в романа има ред предположения и догадки. При писател като Достоевски установяването на прототипа е особено трудно. Големи спорове предизвикват спомените на дъщерята на писателя Люба, която твърди доста прибързано, че прототип на стария Карамазов е бащата на Достоевски. Също и твърдението на Фройд и неговата школа за отражение на „Едипов комплекс“ в темата отцеубийство у самия автор на романа. Предполага се близост между характерите на Митя и Аполон Григориев; между мнимия отцеубиец от каторгата Д. Илински и Митя; между Катерина Ивановна и първата жена на Достоевски — Мария Исаева; между Альоша и Вл. Соловьев. А в по-широките простори на критическите тълкувания някои виждат и самия автор на романа, проектиран с по нещо в тримата братя.

От едно писмо на вдовицата на Достоевски и от два разказа на А. Суворин, собственик на сп. „Литературный журнал“, разбираме за евентуално продължение на романа. Това възбужда духовете и до днес, пълни съчиненията за Достоевски с предположения по въпроса.

Според Ана Григориевна в продължението Альоша е не юноша, а зрял мъж, преживява сложна драма с Лиза, Митя се връща от каторга. В два разказа Суворин пише как Достоевски споделил с него, че възнамерявал да напише роман, в който Альоша ще мине през манастир и ще стане революционер, ще върши престъпления и ще бъде екзекутиран. Другаде Суворин изказва намерението на писателя Альоша да стане цареубиец.

Още след първите глави в „Русский вестник“ романът предизвиква: много критически и читателски отзиви. Читателските писма обикновено са възторжени. Критиката води полемика, разгръща се истинска буря от противоположни мнения, която се разраства с всяка следваща глава. Нейната кулминация настъпва след смъртта на писателя през 1881 година.

Най-честият упрек е в мистицизъм и в психологическа ненормалност. В. „Молва“ още през 1879 г. публикува четири статии за „Братя Карамазови“, една от друга по-язвителни. „Освен неизбежният във всички романи на г. Достоевски, се казва в една от статиите, психиатрически елемент виждаме и немалко възлияния на елей.“ Осъжда го и в. „Голос“: „Образован ли е човек, той ще е или негодник, или психически болен, или готов да се отвърне от пътищата на честта и правдата.“ В друг фейлетон същият вестник обвинява Достоевски и в друго — във възмущение от съвременния му свят и в призив към хората да се обърнат към идеалите на средните векове. Има обвинения и в краен субективизъм. В. „Новости“ го упреква в нежелание „да наблюдава хората и да изучава живота“ (!) „Единствената несъмнена реалност при г. Достоевски, счита рецензентът В. Чуйко, с неговото собствено въображение, могъщо, но странно, изкривено, изродено.“ Закон на тази реалност е „мрачният характер на мистическата жестокост, с кризи, смесени: почти с налудност“. В. „Русская правда“ упреква писателя в „старата му слабост“ — „отрицателна разработка на своя идеал“ и да показва изход само в смирението и самоотказа. Вестникът съжالياва за „гениалния талант“ на писателя, който не може да се освободи от оковите на мистицизма. Сп. „Свет“ (Л. Оболенский) нарича „мистика Альоша“ анахронизъм. В съвременната действителност има и песимисти и аскети, „но те нямат мистическа основа“ — така е убеден критикът и настоява Достоевски да знае това.

В. „Неделя“ също вижда „религиозния ентузиазъм“ на Альоша като нерв на романа, но съветите му към писателя са по-умерени. Той му дава правото на собствена трактовка, но си запазва правото да не я приема и да смята, че „такъв оттенък е лъжлив“. А в един от фейлетоните си „Молва“ бойко тръби какво е пропуснал да направи писателят — „да нарисова в перспектива реалните условия на възможно по-голяма справедливост и щастие на земята“.

Ако „Новости“ настоява, че Достоевски изобщо не познава действителността, „Неделя“, обратно, сочи „обилието на живи реалистически черти от всякакъв вид“, а „Голос“ изтъква съчувствено амбицията на автора да рисува „екстремния, необикновения, изумителния живот“. Критикът е убеден в безгрешното художническо чувство на писателя, но добронамерено изказва мисъл, двете части на която си противоречат: „Независимо от цялата чудовищност и странност на ситуацияите, в които действуват неговите герои, независимо от несъобразността на техните действия и мисли, те са живи хора.“ В същия вестник обаче срещаме критическа находка за типа герой у Достоевски. Тя е изказана по повод на Митя, когото рецензентът нарича „характер нов в руската литература, еднакво далеч от «излишния човек», така често изобразяван с виртуозно съвършенство, и от «новите люде», почти винаги рисувани с наивното неумение на креватната живопис“.

В. Буренин, който, общо взето, не се слави с добри чувства към Достоевски, защитава в своите „Литературные очерки“ в сп. „Новое время“ писателя от нападките в „психиатрическа истерика“ и се застъпва за силната му връзка с действителността, даже когато пише за истерични явления. Но в очерците си през следващата 1880 г. критикът се отказва от тази защита, защото счита, че писателят си играе с читателските нерви и че е прекалено тъмна драмата около убийството. За първи път в този очерк Буренин изтъква и „ненужната жестокост“ — тезис за Достоевски, който скоро ще защитава с голяма агресивност Н. Михайловски. В критиката по това време се стига до отблъскващи крайности. В. Михневич например нарича „Братя Карамазови“ „невротична глупост“.

К. Леонтиев, този най-строг блюстител на официалното православие в Русия, е склонен да обвини Достоевски и за романа, и за Пушкинската реч, в... тъмни признаци на вярност към хуманистичната

мисъл. Според идеолога даже в изображението на монасите „мистическите“ чувства са изразени все пак слабо, а чувствата на хуманитарната идеализация даже в думите на монасите се изразяват твърде пламенно и пространно. Приглася му и славянофилът И. Павлов: „бездните на зловонното падение“ са описани с „потресаваща и възмутителна яркост“ — далеч по-силно от високите идеали. Критикът като много други не вижда в романа нищо здраво, а само патологични явления. По повод смъртта на писателя Леонтиев пише: „Да смятат, че «Братя Карамазови» е православен роман могат само онези, които слабо познават истинското православие, християнството на св. отци и атонските и оптинските старци.“ Леонтиев отива по-нататък от другия официален идеолог К. Победоносцев, който все пак се задоволява само с опасенията си от силата на богоборческите мотиви в романа (особено у Иван).

И Леонтиев, и Победоносцев се противопоставят на другото крило от критичност към Достоевски, демократичното, и на по-умерените критици. Това крило го обвинява в прекалено внимание към мистичните мотиви. М. Цебрикова например е склонна да характеризира романа като „странна смесица от високоталантливо произведение“ на певеца на „унижените и оскърбените“ с разговори от „царството на мъртвите“. В статия под симптоматичното заглавие „Двойствено творчество“ тя изтъква: „Преданието създаде Достоевски-проповедника. Идеите на XIX век създадоха Достоевски-художника“.

След смъртта на писателя през януари 1881 г. критическата буря около творчеството му се развихря с нова сила — в некролози, статии, бележки и спомени. В едната крайност стои мнението на един читател, че Иван е руският Фауст, което скоро ще бъде подето от критиката, в другата крайност е мнението на „Петербургская газета“, че Достоевски освен „Бедни хора“ и „Записки от Мъртвия дом“ не е създал нищо сериозно, останалите романи са регрес.

Н. Михайловски за първи път изказва тезата си за „жестокостта на таланта“. В известната си студия по-нататък той е по-разгърнат и нюансиран, но тук просто издевателствува: „Като си набележи подходяща жертва, Достоевски ѝ отнема бога (...) и гледа: как ще се държи жертвата. От само себе си е ясно, че лицето, подложено на това изтезание, незабавно ще почне да върши повече или по-малко гнусни

престъпления“. Критикът счита, че ако лишеният от бога герой се гърчи под ударите на съвестта си, писателят става милостив към него — праща го на каторга или при „монах-съветодател“. Ако се бунтува, дава му право да се застреля. Очевидно Михайловски се съобразява само със собствената си крайна теза — заради нея пренебрегва дори простия факт, че Иван не се застрелва, а на каторга отива вярващият и невинен Митя. Но и Михайловски, както и много други критици и читатели, даже най-острите, не пропуска да отбележи огромната психологическа сила на таланта му.

Старият неприятел на Достоевски от „Современник“ М. Антонович отново се надига срещу него, този път в „Новое обозрение“. Статията му носи симптоматичното заглавие „Мистико-аскетичен роман“. Той достига дотам да слага знак за равенство между Великия инквизитор и Достоевски. Това не е роман, смята Антонович, а някакво средновековно „душеспасително четиво“. А. Коялович заговорва за „случайното семейство“ в романа (от тази теза тръгват реди разработки в книгата на Цветан Стоянов „Геният и неговият наставник“).

Остри са нападките за „слепия положителен идеал“ у Достоевски: Ул. Оболенски, Щедрин, Михайловски, Антонович, изобщо в демократичното направление. В. Петерсен издевателствува както Михайловски: творчеството на Достоевски, смята критикът, е „крайно субективен продукт на гениална личност, склонна към извънмерен песимизъм и мизантропия... Той не е дал нито един положителен тип, но затова пък успешно обвинява човечеството в подлост, низост, кал, лъжа, нелепост“.

В тези, общо взето, досадни спорове с крайни възгледи, несъобразени със спецификата на това творчество, с целостта на романа и със сложната полифоничност на гласовете, се изказват и любопитни догадки, правят се и проникателни наблюдения, често се говори с пристрастие, като не се пестят и най-високите суперлативи и най-мрачните краски — понякога и в съседство. Голямата беда е в това, което бе обезсилено от Бахтин: изказаното от един герой да се налага като теза в романа. Сп. „Дело“ (П. Ткачов?) се досеща за това, но в критичен план. Рецензентът говори за слабо присъствие на единно, обобщаващо начало в анализа на душата. Той смята, че Достоевски е „голям майстор, развива душата на съставни елементи (...). Да

обобщава разединеното, да синтезира материала, получен от анализа — не е негова работа. Затова всички герои страдат не от раздвоеност, а често даже от разтроеност, разчетвореност на вътрешния си духовен свят (...) Авторът често дотолкова засилва раздвоеността и разтроеността на «аза» на своите герои, че ги лишава от всякакво завършено съзнание за единство и тъждество на тяхната психическа природа и ги заставя да изпадат в халюцинации и бълнуване. Самият герой, колкото и да е поразен и сбъркан от противоречия, които раздират душата му, лека-полека се убеждава, че в него дреме не един, а няколко «Аз», след което той започва да обективира тези «Аз», въплъщава ги в реални, живи същества, в привидения, в дяволи и пр.“ В същност критикът се догажда за един друг тип единство на психическия свят, за друга негова хармония в нехармоничното.

Първите преводи на „Братя Карамазови“ се появяват през осемдесетте години в Германия (1884), във Франция (1888) и в Норвегия (1890). Следват преводи в Чехословакия, Италия, Англия, Румъния, Сърбия и у нас. Първите критически реакции носят следите на наивен възторг или още по-наивно отрицание и неразбиране. Така например германецът Е. Цабел се оплаква, че романът е „един безкраен диалог, който жури натрапчиво край нас и не ни позволява да се спрем на характеристикното изображение на дадено положение“. В началото на века Франц Верфел заявява за въздействието на романа при формирането на неговите „идейни и естетически предпочитания“. Изтъква се и „репликата“ към „Великия инквизитор“, която прави Кафка чрез „Изправителна колония“ (1914). В дневника си големият писател прави любопитна и нетривиална характеристика на Фьодор Карамазов като умен, но зъл човек. В известната си книга от 1892 г. „Руският роман“ Е. Вогюе нарича романа „нескончаема история“, за която едва ли се е намерил някой в Русия да се добере до края ѝ. Първите преводачи в Германия и Англия са толерантни към творбата, но французите Морис и Галперин-Камински не харесали няколко глави в романа и ги изхвърлили (!). На следващата година били публикувани отделно, но там фамилията била наречена... Шестомазови. Вторият превод през 1906 година бил с възстановени глави, но Андре Жид се възмущава от друг произвол — лишаването на диалога от свойствената му незавършеност, трепетна патетика, изхвърлянето на цели абзаци. В

известната си книга за Достоевски Жид нарича последния роман на писателя негово най-велико творение. Герои на Марсел Пруст от това време, началото на века, разсъждават за този роман и за „Идиот“. Но особено впечатлително мнение за „Братя Карамазови“ изказва Андре Малро. Той изтъква, че романът на Достоевски е доста по-богат и обширен от романа на Митчел... „Отнесени от вихъра“.

Статията на Арнолд Бенет от 1910 г. изтъква „потресаващите сцени, каквито никога не съм срещал в литературата“. Бенет смята, че „Братя Карамазови“ е едно от чудесата на света. Но Бенет знае романа от френски превод и е предупреден за него от книгата на М. Баринг „Тенденции в руската литература“. През 1912 г. излиза преводът на К. Гарнет и в Англия настъпва истинска „буря“ около романа. В рецензиите Достоевски е най-руският от всички писатели, романът е единственото средство да се разбере руската душа. Говори се за необичайната психология, за трескавия му свят, за човечността на писателя. В. Улф пише великолепната си статия „Руската гледна точка“, където Достоевски е в центъра на вниманието заедно с Чехов и Толстой. Критикът на в. „Спектейтър“ е може би сред първите в света, които опровергават натрапчивата теза за така наречените архитектурни слабости на романа. Той пише чудесно, че „видимата безформеност на романа се оказва завършеност на гигантска готическа катедрала“.

Е. М

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.